

Katona Tünde – Keserű Gizella

„MENNYEI ÖRÖMNEK ÚTJA DARABOS VOLT”

18. századi Luther-paszkvillusok

Évekkel ezelőtt felfigyeltünk az OSZK kéziratkatalógusának a Stoll bibliográfiában nem szereplő *Luther Mártony házasodik* című anonim tételére.¹ A füzetnyi kézirat azonban nemcsak ezt, hanem két másik, azonos verselésű Luther-csúfolót is tartalmaz. A szerző Hriagyel (Hrijágyel) Márton, sajópuspöki evangélikus prédikátor, akinek három másik munkáját már az ő neve alatt tartja számon a katalógus. Az egyik ennek korábbi, 1758-ra datált autográf változata még *Három História Luther Mártonról* címmel,² a másik John Barclay³ latin *Argenidájának* első könyve 1754-re keltezett verses átdolgozása.⁴ Már ennek alapján gyanakodhatunk, hogy a históriák is latinból készült átdolgozások. Egy mára sajnos elveszett kézírata címe (*Hat Magyar Historiák mellyeket Rész szerént régi Deák könyvekből magyarrá fordított, Rész szerént pedig Magyar írásból versekben foglalt Hriagyel Márton*)⁵ más feltételezést is megenged: lehetséges, hogy létező magyar szöveget dolgozott át.

Szinnyei az egy műnek tekintett *Három histórián* kívül két nagy eposzát, a *Telemachust* és a *Világbíró Nagy Sándort* ismeri. A hagyaték erősen szétszóródott, érdekes módon Esztergomba és Egerbe került néhány kézirat, másolat; nagyjából ennyinek tűnik ma az életmű.

A *Három história* második darabja a *Luther Mártony ördögöt üz* címet viseli, a harmadik pedig *Luther Mártonynak haláláról* énekel, a korábbi kézirat az utolsó esetében tér el leginkább a másolattól, amelyik sokkal hosszabb, és föltétlenül külön tárgyalást érdemel. Az egész történetfüzér értékét jelentősen megemeli, hogy ez a darab az Erasmusnak tulajdonított *Julius exclusus* hagyományba illeszthető, még-hozzá sokkal szorosabban, mint pl. az annak folytatásaként értelmezett *Ein kleglich gesprech* címmel szaftosabb németre fordított *Dialogus Vere elegans*, amely a II. Gyulát követő pápákat jeleníti meg a pokolban, s ott zajlik velük vita életük olyanaira sötét dolgairól, hogy a történet helyet kellett kapjon a kora újkori szodómiát

¹ OSZK Quart. Hung. 107., 25 f. A végén a következőket olvassuk: „Újonnan leíratott Sánkfalvában 1762. september 6.”

² HRIAGJEL [Hriagyel] Márton, *Három História Luther Mártonról* (Sajópuspöki 1758), OSZK Oct. Hung. 372, 16 f.

³ John Barclay (1582–1621), skót költő, főművét, az *Argenida* című satírikus költeményt sokan a legkitűnőbb latin nyelvű regénynek tartják.

⁴ *Historia Poliarkusról és Argenisről, mellyet Barklaius régenten Deák nyelven irt, most pedig Magyar nyelvre fordított Sajó-Püspökiben 1754. esztendőben*, OSZK Quart. Hung. 2174.

⁵ OSZK Quart. Hung. 4084.

tárgyaló, hézagpótló munkában.⁶ Az utolsó történetben a Katájával borgőzősen hortyogó Luthert ébresztik a hírrrel: halála s pokolbeli helye el lett rendelve. A menny kapujában riadót fúj az ajtónálló, hisz ilyen kövér szentet még nem láttak ott. Péter kardot ragad, szólítására mindenki fegyvert fog, bezárkóznak, bíróság elé kényszerítik, ahol rögtönítélő tárgyalás után pokolra küldik. Nemcsak a leghosszabb, de valószínűleg alaposabb vizsgálatra leginkább méltó darabja ez a kompozíciónak, ami ebben a változatban kiegészül még egy szintén szatirikus, Luthert búcsúztató halotti énekkel.

Itt csak a harmadik darab kolofónját idéznénk, mert ez talán a többire is vonatkozatható, s az eddigi gyér említések mellett a katalógusban is szereplő datálást módosítja:

Ezer hétszáz harminc és egynek folytában,
Mikoron írának karácsony havában,
Az időt mulatván szedtem ezt strófában,
Kívánom, lelépjünk [ne lépjünk?] Luthernek nyomában.

Ötvenhededikben új köntöst szabhattam,
Szebb kadenciákkal fel is cifrázhattam,
Augusztus havában ide foldozhattam
Tizenharmadik nap meg is nyugodhattam.

Ha egy egésznek tekintjük a három históriát, nyilvánvalóan mindre vonatkozik ez is. Ha nem, újra felvetődik, lehetséges-e, hogy a többi fordításféle, s ez esetleg önálló átdolgozása lehet a *Julius exclusus*nak, amelynek az 1520 körüli német fordítása körül bábáskodó Luther nyilván nem sejtette, hogy a 16. század egyik legvitriolosabb Róma-bíráta helyett az őt Gyulaként megfestő ellen-vers szólal meg előbb magyarul, s éppen protestáns szerző tollán.⁷ Akár maga adaptálta, akár csak magyarította a kész Luther-szatírá, Hriagyel munkásságát más fénybe kell hozza ez a munkája, amelynek 1731-es keltezése módosít mind a 18. századi magyar irodalomról alkotott képünkön, mind a korabeli lutheránus értelmiség szellemi horizontjairól alkotott benyomásainkon. Van-e s milyen összefüggés Hriagyel fordítása és a 18. század közepére már fokozatosan a magyar lutheránus világban is polgárjogot nyert pietizmus között? Bármilyen volt is viszonya az új kegyességhez, egyelőre az is elképzelhető, hogy a klasszikus és irodalmi érdeklődésű, verselgető lelkézt teljesen hidegen hagyták a kortárs teológia újdonságai.

⁶ Helmut PUFF, *Sodomy in Reformation Germany and Switzerland 1400–1600*, London and Chicago, 2003 (Chicago Series on Sexuality, History, and Society), ix + 311 pp.

⁷ A 19. század elejéről származó fordítás közölve: CSÁSZÁR Elemér, *Kovács Ferenc munkái*, ItK, 1918, 209–223; a *Kizárt Gyula pápával* GYÖRGY Lajos (*Két dialógus régi magyar irodalmunkban*, Erdélyi Tudományos Füzetek 12, 1928.) foglalkozott először. Azóta az Erasmus-filológia újabb eredményeit is összegzi SIMON József, *Humanista szatíra és deákos klasszicizmus. Kovács Ferenc Julius exclusus e coelis-fordítása*, ItK, 1999, 449–467, itt 450–456.

Itt most csupán az első történettel kapcsolatban eddig elért szerény fáradozásainkról szeretnénk beszámolni.

Amíg a gyanított/esetleges magyar eredetit megtalálja valaki, lássuk az egyetlen eddig fellelt nyomot idegenből.

Külföldi mintákat kerestünk, s Luther-szakértők utaltak minket a *Monachopornomachia* című szatírához. A humanista költő Simon Lemniust halála után talán igaztalanul felejtették el viszonylag hamar, s csak később, Lessing hathatóságos közbenjárása révén került vissza a helyére a német irodalomban. Az utóbbi évtizedekben megjelentetett rendkívül alapos szövegkiadások nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a neolatinitás modern kutatóinak érdeklődése is munkássága felé forduljon. A Simon Lemm-Margadant néven Svájcban született költő kanyargós tanulmányi út végén kötött ki Wittenbergben, ahol Melanchthon tanítványaként hamar meglehetősen tekintélyre tett szert figyelemre méltó vers-szerzői kvalitásainak köszönhetően. Nagy taktikus viszont nem volt, hiszen első epigramma-gyűjteményét a búcsúcédulák árusításával foglalkozó mainzi érseknek dedikálta, s persze kivívta Luther haragját, amely oly nagy volt, hogy nemcsak az 1538-ban megjelent *Epigrammaton libri duot* tiltatta be, de Lemniust áristomba csukatta, s még az egyetemről is eltávolíttatta.⁸ A megbántott fiatalember aztán nem válogatott a bosszú eszközeiben, s azt a fegyvert fordította ellenfelei ellen, amit a legjobban forgatott: megírta említett szatirikus művét, amelyet *Mönchshurenkrieg* vagy *Mönchsmetzenkrieg* néven is emlegetnek.⁹

A komédiát olvasva népszerűségének más oka sem kizárt, hiszen a gyönyörű verselésű latin szöveg igazolja címét, így a pornográfától idegenkedő olvasóknak nem ajánlhatjuk. A klasszikus toposzok, minták, (pl. Catullus) s főleg a mives verselés a magas regisztert mutatja fel, s – mint más rokon művekben – hatalmas a kontraszt a Rabelais-t, Villont is idéző testműködés-leírásokkal.

A színpadi megjelenítésre a legmesszebb menően alkalmas komédiában Luther és csapata futólag meg-megjelenik a színen, de a mondanivaló elsősorban a nők (feleségeik) páros, többnyire bizalmas kettesben folytatott párbeszédeiből bomlik ki. Justus Jonas, Spalatin és Luther a női csábítás áldozata; mindazonáltal aszso-

⁸ Lemniust (1511–1550) kitünő neolatin költőként tartják számon, főleg epigrammáinak sok a rajongója. Rövid élete alatt hatalmas munkát végzett, *Amorum libri IV, Epigrammaton libri duo*, 1538; *Epigrammaton libri III et Querelá*, 1538, amelyben már reagál a Lutherrel való vitára (két-nyelvű, kritikai kiadásban közli Lothar MUNDT, *Lemnius und Luther. Studien und Texte zur Geschichte und Nachwirkung ihres Konflikts (1538/39)*, Teil 2: Texte. Bern–Frankfurt am Main–New York: Peter Lang 1983, 1–173); *Apologia*, 1539, uo., 73–256; *Threni magistri nostri Ioannis Eckii in obitu Margaretæ concubinae suæ*, 1538; *Monachopornomachia*, 1539, uo., 257–315; *Elegia in commendationem Homeri de bello Troiano*, 1539; *Bucolicorum Aeglogae quinque*, 1551; jelentősebb fordítások: *Dionysius Lubicus poeta De situ habitabilis orbis*, 1543; *Homeri Batracismy machia*, 1549; *Homeri Odyssee* 1549; *Bellum Suevicum 1499 gestum*, hőseposz 9 énekben. Ezt tekintik főművének, ami talán az egyik első svájci eposz, mégis csak a 19. században jelenik meg.

⁹ Az általunk használt szövegkiadás: Lothar MUNDT, *Lemnius und Luther: Studien und Texte zur Geschichte und Nachwirkung ihres Konflikts (1538/39)*. Teil 2: Texte. Bern–Frankfurt am Main–New York: Peter Lang, 1983 (A továbbiakban: *Monachopornomachia*)

nyaik szerint nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, ezért a hölgyek mindenféle praktikára kényszerülnek, vagy házon kívül, akár pénzért keresnek maguknak boldogságot. Barátnőinek Katalin megvallja, jámbor Mártonja nem sokat gyötri öt éjjelente:

Non satis ille meus futuit me nocte Lutherus;
Forsitan hoc etiam prae pietate facit.¹⁰

Szolgálójának ennél merészebb vallomást tesz, elárulja, hogyan vigasztalódik:

Catta ad ancillam
Aureolis denis est emptus nocte Priapus.
Miraris pretium tam grave? Magnus erat.¹¹

Persze Lemnius már egy jól kitaposott ösvényen halad, s gyűjti a reformáció korában igen élesen kirajzolódó szatirikus irodalmi hagyomány vitriolos virágait egy csokorba, hiszen Luther számos kortárs kritikájának kínálkozott célpontul, kezdve Hieronymus Emsertől egészen Thomas Murnerig, hogy csak párat említsünk a németül (is) írók közül. (Murner igen intenzíven kivette részét a pamfletháborúban, legaktívabb a strassburgi, 1620-22 közti éveiben,¹² ahol végül legharcosabb röpirataival párhuzamosan íródott a *Von dem grossen Lutherischen Narren wie ihn Doctor Murner beschworen hat*. E sokat idézett szatírájában a Johannes Geiler von Kaysersberg és Sebastian Brant által fémjelzett műfaji hagyományokat meghaladva egyfajta sokkterápia módszerével él a reformáció kezdetén.¹³ Már korábbi szatíráival elindult ezen az úton, a humanista egyház- és társadalomkritikát verselve meg.¹⁴ Például még persze nem Lutherrel összefüggésben, de a *Narrenbeschwörung*ban már ő is beszél arról, hogy az általános erkölcsi hanyatlás a női kolostorok falain belül is érzékelhető.¹⁵)

Lemnius gyűlölete sokkal mélyebb volt annál, hogysem megelégedett volna a hálósobák lejáratásával. A darab kórusa egy ízben *babiloni és ciprusi női kar* hangján énekl el, látszólag ujjongva, Luther bűnlajstromát, amire fölkerülnek politikai bűnei, s csak viszályok és háborúskodások szításának felhánytorgatása után említik erotomán voltának tarka jegyeit.

¹⁰ *Monachopornomachia*, 514–515.

¹¹ *Monachopornomachia*, 740–741.

¹² E röpiratról ld. M. LIENARD, *Les pamphlets anti-luthériens de Thomas Murner = Les frontières religieuses en Europe du XVe au XVIIe siècle*, ed. Robert SAUZET, Paris, 1992 (De Pétrarque a Descartes, LV), 97–107.

¹³ Vö.: Barbara KÖNNEKER, *Satire im 16. Jahrhundert. Epoche–Werk–Wirkung*, München: Beck, 1991, 68–86.

¹⁴ *Die Narrenbeschwörung* (1512); *Die Schelmenzunft* (1512); *Die Gäuchmatt*, amely a szerelem bolondjait figurázza ki (1519), Vergilius *Aeneise* fordítása (1515), a tréfás *Chartiludium logicae* (1507) és a *Ludus studentum Friburgensium* (1511).

¹⁵ Az elszegényedett nemesi családok leányai kolostorba kényszerülnek, ahol szükségszerűen válnak férfiak kiszolgálóivá. KÖNNEKER, *i. m.*, 79.

Hiába szereztünk több lelkes olvasót Lemnius szórakoztató munkájának, ezt a művet ki kell zárunk a Hriagyellel kapcsolatos további vizsgálatainkból. Reményeink vannak a svájci rövidebb verseivel kapcsolatban, ezek szövegei egyelőre nem elérhetőek számunkra.

Szinnyei (aki szerzőnk két nagy eposzát, a *Télemachust*, Fénelon nyomán, a *Világbíró Nagy Sándort*, és a *Három história Luther Mártonról* című műveit ismeri) egy műnek tekinti a *Három históriát*,¹⁶ mi önálló darabnak tekintjük mindhármat, jóllehet tágabb témájuk és persze a Hriagyelnél megszokott alexandrinus verselésük összekapcsolja őket.

Úgy gondoljuk, hogy a Fénelon-, Barclay-művek kézbevétele, verses átdolgozásuk kísérlete/kezdeménye föltétlenül felekezeti előítéletektől mentes irodalmi igényességet, kitűnő stílusérzéklet és a satíra iránti erős vonzalmat jeleznek. Elképzelhető, hogy Hriagyelnek ezek az erényei állították meg a Fénelon-fordítás első könyve végén, hiszen kevés eddigi olvasója Hriagyel verselését, s különösen rímtechnikáját igencsak leszólja,¹⁷ sajnos elírás is bőven akad mindkét Lutherre vonatkozó kéziratban. Kozma Antal, aki a leghosszabban foglalkozott a lelkész munkásságával, a Telemakusnak szentelt doktori értekezésében, a magyar közmondások, szólások jelenlétét kimutatva mégis így méltatja szerzőnket: „Ha tehát Fénelon művétől messze esik is Hriagyel Telemakusa, megjelenése esetén elősegíthette volna azt a Gyöngyösi által megindított folyamatot, amely a magyar népnyelv szavait, képeit és fordulatait vitte be a költészetbe: ebben áll munkájának irodalom- és stílustörténeti jelentősége.”¹⁸

A majdnem száz négysorosból álló költemény vidám felszólítással kezdődik. A narrátor, mint példás házigazda, vendégségbe invitál, s a bőséges traktárról, valamint a héthatárra szóló multság egyéb feltételeiről is körültekintően gondoskodik. Nem titkolja el a vigasság okát sem: Luther házasodik. (1-3. vsz.) Mielőtt belevágna annak részletes taglalásába, hogy mi vezetett el odáig, hogy Luther nőül vette az ő Katicáját, röviden bemutatja a vőlegény *vitáját*. Született, tanult, szerzetesnek állt, majd meggondolta magát, mivel a szerelem csábításának volt kitéve. Odahagyja hát a „szerzetet”, s belátja, csak a házasság lehet kinyára gyógyír. Persze mondott ürügyül az szolgál neki, hogy „hit ellen emeli nyelvének az ágát, sokban kárhoztatja szent ház méltóságát”. (4-7. vsz.) A folytatásban Luther is elpanaszolja Vénusz merényét, s sok férfi kortársához hasonlóan a kolostor elhagyását az ezzel összefüggő nehézségekkel indokolja. (8-12. vsz.) Kivetkőzve a csuhából tette indítékának leplezésére fogott a hitújításba.

- 14 Tehát hogy szépítse maga undokságát,
És megismertesse ritka okosságát,

¹⁶ SZINNYEI IV, 1071.

¹⁷ GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1922, 58.

¹⁸ KOZMA Antal, *Fénelon Téli-maque-jának egy 18. századi magyar verses feldolgozása*, Pécs, 1932, 72.

Hit ellen emeli nyelvének az ágát,
Sokban kárhoztatja sz[ent] ház méltóságát.

S hogy mégse maradjon egyedül, másokat is maga mellé kíván állítani, s kezdi az agitációt azoknál a „szentelt szüzeknél”, akik eddig is „mint nagy doktornak adták böcsületét”. Ámítja őket ügyes beszéddel, biztatja őket a regula elhagyására. Magabiztosan állítja, hogy a Szentírást sok álmatlan éjszaka árán ő érti csak helyesen, s a Bibliát hívja tanújául, miszerint „teremtés könyvében ezek találtattak, egyes élet nem jó”. „Katalin de Borne” és társai először riadoznak e szók hallatán, szemére vetik a „szent prófétának”, hogy mást mond mostan, mint eddig mondott, s nemigen akarnak kötélnek állni. Luther autentikus forrásra hivatkozik, s teológiaiailag megalapozott érvelése csúcspontja, ahogyan azt bizonygatja, az eleven hit feltétele a házasság:

69 Szent Jakab levelét minap olvashattam,
Két rendbeli hitet hol tapasztalhattam,
Eleven egy, más holt, mint magyarázhattam,
De ugyan szalmának ezért nem mondhattam.

70 Az eleven hitet tőlünk kívánhatja,
Melly szeretet által gyümölcset mutatja.
Embernek gyümölcse lehet ő magzatja,
Mellyel e világot férfi nem forgatja.¹⁹

71 Az eleven hithez tehát az házasság
Valóban szükséges, ez merő igasság,
Ezzel tusakodni nem leszen tréfaság,²⁰
Engedelmeskedni lehet jutalmasság.

72 Az eleven hitet igazán tarthattam,
Még eddig gyümölcset éppen²¹ nem láthattam,
Nyughatatlanságot ezért találhattam,
Magányosan élni már nem kívánhattam.

Az apácákat még ezzel sem győzi meg, ezért – haragját leplezve – „kegyes ábrázattal őket szólította”, mondván: „Te veled Katica, angyalokat látok, / gyönyörű pázsiton holott mulathatok, / de úgy, ha előre megházasodhatok”. Mert a mennyek országa a jutalma annak, ki követi őt, s ha eddig olvashattak is az égi birodalomról, nyomába se ér semelyik leírás annak a tejjel-mézzel folyó kánaánnak, ahová ő vezetheti el őket. Tobzódik a csudásnál csudásabb jelenségek leírásában: a forrás-

¹⁹ foghatja

²⁰ társaság

²¹ szemmel

ból nektár csepeg, a tetőket cserép helyett mézes pogácsa födi, a gyümölcsösöket nem zárja el kerítés, a házak fala finom pecsenyéből, míg az ajtóküszöb kolbász-ból van, a tölgyfán makk helyett véres- és májas hurkák teremnek, melyekből ha esznek, újak nőnek hamar.

Végül csak táncra perdültek, bár „vastag hasát Luther nem soká húzhatta, / ki a táncosoknak példáját mutatta, / lócára leülvén testét megnyugtatta”. Zárásul a narrátor megszólítja Katicát, s kérdi, mire jutott kolostora egykori büszkesége, majd mindjárt válaszol is:

88 „Istenes éneklést már te félretettél,
Világi dúdolást inkább kedvellettél,
Az ágyas házadban míg énekléttél
Búva Jankó, Martin s Palkó, kit nemzettél.”

Az időrendet eddig sem tisztelő versszöveg itt végképp zavarba hoz minket. Elképzelhető, hogy a kortársak pletykái kapnak itt hangot, amelyek (közeli barátaik szerint teljesen légbőlkapottan) elsősülöttüket erősen korán érkezettnek híresztelték. A fiatalokat nyoszolyába küldi az elbeszélő, hogy mielőbb új mennyországukba kerülhessenek, majd éles kanyarral odahagyja az ifjú párt, s a fajtalanság terjedésén bosszankodik. Az utolsó három szakasz könyörgés. Az égiekhez folyamodik segítségért: „Luther vallásától minket őrizzetek, a kereszténységért ti esedeztetek!”

A vers zárata talán értelmezhető úgy, hogy nem Hriagyel saját leleménye a megverselt történet. Bár Lemnius komédiája szabadszájúságának sajnos nyoma sincs nála, a szelíd csúfolódások mégis sok olyan információt közvetítenek, részletet ismertetnek Luther életéből, amelyek bő két század alatt kikophattak a köztudatból, így inkább az ő, mint Hriagyel kortársa lehetett a szerző.

Témánk szempontjából elkerülhetetlen, hogy ne ejtsünk néhány szót a család- és házasságértelmezés koraujkori változásairól, hiszen Luther mind személyes élete, mind írásai révén jelentős mértékben hatással volt erre.²² Különös jelentőséget nyer ez a megközelítés, ha arra gondolunk, hogy a családfogalom 17. században fölerősödő átalakulásában a korábbinál nagyobb szerep jut az érzelmi kötelékeknek.²³ Luther egyrészt még a halála után megjelent Biblia-kiadásban is a *Haus* és *Familie* fogalmának középkori felfogásában gondolkodik: háznépet, vagyis asszonyt, gyereket, szolgálót, jószágot egyaránt ért alatta. Ezek persze mind az őket összekötő gazdasági célokat szolgáló, jogi megalapozottságú kötelékek révén tartoznak össze. Másrészt sokat idézett levelei, amelyeket a feleségének vagy éppen fiának, Hansnak írt, a kor szokásaitól eltérő, mély, s főleg kinyilvánított érzelmeiről tanúskodnak. Tehát ha azt feltételezzük, hogy a Hriagyel-féle „gyengéd” Luther-

²² Jelen kötetben is több tanulmány foglalkozik a kérdéssel. Legújabban Péter Katalin megkerülhetetlen monográfiája is megjelent: *Házasság a régi Magyarországon* címmel, Bp., 2008.

²³ A történeti családkutatásban az 1980-as években jelentkezik először az ilyen irányú megközelítés igénye, még ha elsősorban egy későbbi időszakra vonatkoztatva is, pl. W. H. HUBBARD, *Familiengeschichte. Materialien zur deutschen Familie seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*, München, 1983, 30.

kép a 18. századból visszatekintve vetíti rá a maga érzelmeiktől már inkább átítatott családalképzését a 16. századi reformátorra, akkor talán legalább annyira járunk messze az igazságtól, mintha azt állítanánk, hogy azok a koraujkori rideg családi viszonyok, amelyekről az idevágó kutatások beszélnek, százszázalékosan vonatkoztak minden rendű, rangú családra, éljen falun vagy városon.²⁴

Az ezekkel összefüggő reformációkori változások egyik fő intenciója a házasság intézményének felértékelése, társadalmi szerepének és hitelének megerősítése. A házasságot aszkétikus vallási eszményekre alapozó, a cölibátus és kolostori élet kultuszát hirdető kánonjog az egész családot alsóbbrendű szerveződéssé tette,²⁵ így érthető, hogy tízparancsolat-magyarázatában Luther fontosnak tartja kijelenteni: „A házásélet tehát nem tréfa, sem játék, hanem kitűnő dolog, és Isten szilárd akarat. [...] más rendekkel nemcsak nem egyenlő rangú, hanem megelőzi és felülmúlja valamennyit: császárságot, fejedelemséget, püspökséget.” Véleménye szerint a paráznság elharapózása a házasság megvetéséből fakadt.²⁶ A házasság presztizsének megemlése a társadalmi ill. egyházi kontroll kiterjesztésének szándékával is összefügg, mégis az akadályok számának korlátozásával egyszerűbbé vált a házasságjog, a titkos házasságok és a diszpenzációkérelmek is meggritkultak. A szülői és közösségi jóváhagyás nélkül, többnyire megfontolatlanul kötött klandesztin házasságok egyházi bátorításának helyébe lépett a felelősen kötött frigyek propagálása. Esetenként ennek ürügyén 30-25 évben szabták meg a szülői engedély nélküli esküvő alsó korhatárát.²⁷ A nők (a férfiakénál sokkal szigorúbb, s a világtól is elzártabb) kolostorokból való kiszabadítása összefügg a szüzességnel ill. az egyházi szolgálatnak mint legfőbb erényeknek átértékelésével, a világi oldal megerősítésével, az átlagos emberi lét magasabb szintű elismerésével.

Az 1520-as évek legelején Eberlin von Günzburg az arisztokrata apákat arra biztatta, inkább adják napszámoshoz feleségül lányaikat, mint a klostrom poklába, a hatóságokat pedig, hogy a zárdákat házasságra és házvezetésre fölkészítő iskolákká alakítsák át.²⁸ Ekkoriban már rendszeresek voltak az apácaszöktetések, amelyek egyike segítette szabadlábra Bora kisasszonyt is. Koppe úr, a nimbscheni zárdá he-

²⁴ Figyelemreméltónak találjuk, hogy az utóbbi években mind szélesebb körű figyelem irányul a reformátor feleségére. Így pl. heves vita bontakozott ki egy művészettörténész azon felfedezése kapcsán, hogy Lucas Cranach számos képén, amelyen Jézus megáldja a kisdedeket, Katharina von Bora gyermekeivel, sőt más reformátorok nejei is azonosítható módon megjelennek. A vitát mi eldönteni nem tudjuk, de abból kiindulva, hogy Luther és társai intenzíven éltek a korabeli médiák adta lehetőséggel, családtagjaikat a vizuális médiumok eszközeivel megjelenítette is vélhetően a házasságról/családról vallott nézeteiket, illetve a csecsemőkorban elnyert kereszttség fontosságát népszerűsítették.

²⁵ Steven OZMENT, *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*, Cambridge/Mess & London, 1983, 12.

²⁶ LUTHER Márton, *Nagy Káté=Luther Márton négy hitvallása*, ford. PRÖHLE Károly, Bp., 1983, 165–167.

²⁷ OZMENT, *i.m.*, 2, és a kitűnő *Disciplining marriage* c. fejezete, főleg 41–49.

²⁸ Johann Eberlin von GÜNZBURG, *Ein Vermanung aller Christen das sie sich erbarmen uber die Klosterfrawen* = uő, *Sämtliche Schriften I*, ed. Ludwig ENDERS, Halle, 1896, idézi OZMENT, *i. m.*, 16 és 191.

ringszállítója kiürült halashordókba bújta kislányát és tizenegy barátnéját.²⁹ Luther a kereskedő tettét a népét Egyiptomból kivezető Mózeséhez hasonlította 1523-as röpiratában, s kegyetlen, vak örülteknek nevezi azokat, akik élete elfecsérelésére kényszerítik a nőt, aki arra teremtett, hogy gyermekeket fogadjon és neveljen.³⁰ A következő évben Andreas Osiander közölte egy apa beszámolóját, aki súlyos terrorból fegyveres csapattal szabadította ki lányát és társnőit.³¹ Ugyanakkor álnéven megjelent egy munka a kolostorok kereszténnyé tételéről, ami lutheranizálásuk mellett a szüzességi fogadalom megszüntetésére épült volna. A lányok hazaküldése, hogy sokasodjanak és gondozzák szomszédaikat, eredeti, isteni hivatásukhoz térítené vissza őket.³²

Nem túloznak hát, akik a nők első nagy fölszabadítóit látják a reformátorokban, még ha esetenként az apa vagy apát zsarnoksága alól férji terror alá kerülhettek is.³³ Mégsem hagyhatjuk említés nélkül, mennyire kedvezőtlenül hatott idővel a nők életére a családfő hatalmának a korai újkorban meggyorsult növekedése.³⁴ Philipp Ariès egyenesen úgy fogalmaz, ekkor válik a férj felesége urává, a család pedig a társadalom alapegységévé, az állam és a királyi hatalom alapjává.³⁵ A világi és egyházi hatóságok támogatásával megerősödő patriarchális rendet támogatta Luthernek a lánygyermek iskolázásáról vallott felfogása, amely a családi életre nevelő irányokra korlátozta képzésüket.³⁶ Ennek a rendnek terméke az a férji zsarnokság, ami ellen Német S. Katalin kötetünkben elemzett német röplapjai tiltakoznak. Tekintettel a téma kutatásának megélénkülésére, jelentős eredményekre számíthatunk az erőviszonyok fő vonalainak pontosabb megrajzolásában,³⁷ de azt is joggal remélhetjük, hogy az egész társadalmat átható, az engedelmes alattvaló megformázásának mechanizmusait is feltáró vizsgálatok is szaporodnak majd közben.

²⁹ OZMENT, *i. m.*, 16–17.

³⁰ MARTIN LUTHER, *Ursach und antwort das iungkfrauen kloster gottlich verlassen mugen*, Wittenberg 1523, p. A 3b, idézi OZMENT, *i. m.*, 17, 191.

³¹ ANDREAS OSIANDER, *Ain schöner Sendtbrief des Wolgebornen und Edeln Herrn Johannsen Herrn zu Schwartzenberg An Bischoff (Weyganden) zu Bamberg aussgangen Darinn er treffenliche und Christenliche ursachen anzeygt wie und warumb er seyn Tochter auss dem Closter daselbst (zum Hayligen Grab genannt) hinweg geführt und wider unter seyn vätterlichen schutz und ober handt zu sich genommen hat. Ain vorred darinn die Münch jres zukünfftigen untergangs erinnert und ernstlich gewarnet werden*. Nürnberg, 1524. Ld. uo.

³² NORICUS PHILADELPHUS [pseudon.], *Wie alle Clöster und sonderlich Junckfrauen Clöster in ain Christlichs wesens möchten durch gottes gnade gebracht werden*, h. n., 1524, idézi OZMENT, *i. m.*, 18, 192.

³³ OZMENT, *i. m.*, 8.

³⁴ PETOT szerint a folyamat már a 14. században megkezdődött, végül „a 16. században a férjezett asszony cselekvőképtelenné válik, [...] a férj egyfajta házi monarchává válik.” P. PETOT, *La famille en France sous l’Ancien Régime = Sociologie comparée de la famille contemporaine*, Paris, 1955 (Colloques de CNRS), idézi Philipp ARIÈS, *Gyermek, család, halál*, Bp., 1987, 233.

³⁵ ARIÈS, *i. m.*, 234.

³⁶ LINDA MARIA KOLDAU, *Frauen – Musik – Kultur. Ein Handbuch zum deutschen Sprachgebiet der Frühen Neuzeit*. Köln, 2005, elsősorban Mädchenbildung in protestantischen Gebieten c. fejezete.

³⁷ Néhány éve megjelenik az *Early Modern Women: An Interdisciplinary Journal* c. folyóirat.

„BIS ZUR HIMMLISCHEN FREUDE FÜHRT EIN HOLPRIGER WEG“
Luther-Pasquillen aus dem 18. Jahrhundert

In der Budapester Széchényi Nationalbibliothek werden mehrere Werke des lutherischen Geistlichen Márton Hriagyel aufbewahrt. Überliefert ist auch von ihm die ungarische Übersetzung der *Argenis* von John Barclay. Es ist nicht auszuschließen, dass auch seine auf Luther verfassten Spotttexte aufgrund einer lateinischen Vorlage entstanden sind. In der vorliegenden Studie wird am ausführlichsten auf sein in zwei Handschriften überliefertes, aus fast 100 Strophen bestehendes Gedicht eingegangen, in dem er sich über Luthers Hochzeit lustig macht und gleichzeitig Luthers Lehre entschieden zurückweist. Zum Zyklus gehört auch das Stück, in dem Hriagyel über den Exorzisten Luther singt, am bemerkenswertesten ist aber das dritte Stück, das auf der Grundlage des *Julius exclusus* entstanden sein mag. In diesem entscheidet sich das himmlische Gericht angesichts des Lebenswandels von Luther, dass dieser des Zutritts zum Himmel nicht würdig ist. Äußerst spannend ist, dass das Werk von Erasmus zum ersten Mal in ungarischer Sprache gerade auf diese Art und Weise umgearbeitet entsteht.